

چوار ههلبژاردنی کاریگەر له سهر کورد له روژههلاتی نیوه راست

03-12-2023

نووسه رهکان

زریان روژههلاتی

کورتە : له ماوهی چوار مانگی داهاتوودا چوار ههلبژاردن دهکرین که به شیوهی راستهوخۆ و ناراستهوخۆ کاریگهری له سهر کورد دادهنین. ههلبژاردنی ئهجومهنی پارێزگاگان له عێراق، ماتهوزهی دهرخستنی گهریکی دیکهی ناکۆکی نیوخۆیی شیعی و دهرکهوتنی قهیرانی سیاسی له ئهنبار و کهرکوکی تێدایه. ههلبژاردنی پههلهمانی کوردستان لهرووی رهوایی دامهزرهواکان و داهاتووی نهخشهی سیاسییهوه پهبایهخه. پرسى بهشداریکردن و بهشدارینهکردنی خهڵک لهگهڵ گفتوگۆکانی پهیوهیست به رکابهیری نیوخۆیی لهسهر میکانیزمهکانی دیاریکردنی رابهیری داهاتوو، مۆری خۆیان له بابهتهکانی پهیوهست به ههلبژاردنهکانی سالی داهاتووی ئێران داوه. وادیاره رکابهیری سهههکی له ههلبژاردنهکهی ئاداری سالی داهاتووی تورکیاش لهسهر شمارهوانیی باژیره گهورهکان دهبیست و ئهمهش دهتوانیست دۆخی سیاسی نیوخۆی ئهه و لاته بگۆریت.

له ماوهی چوار مانگی داهاتوودا چوار ههلبژاردن دهکرین که بهشیوهی راستهوخو و ناراستهوخو کاربگهری لهسه کورد دادهنین. ههلبژاردنی تهنجومهنی پارێزگاکان له عێراق، ماتهووهی درخستنی گهڕیکی دیکه ناکوکی نیوخوویی شیعی و دهکهوتنی قهیرانی سیاسی له ئهبار و کهرکوکێ تێدایه. ههلبژاردنی پهرلهمانی کوردستان لهرووی رهوایی دامهزرههوان و داهاتووی نهخشهی سیاسیهوه پهبایه. پرسی بهشداریکردن و بهشدارینهکردنی خهڵک لهگهڵ گفتوگۆکانی پهیوهست به رکابهیری نیوخوویی لهسهر میکانیزمهکانی دیاریکردنی رابهری داهاتوو، مۆری خوێان له بابتهکانی پهیوهست به ههلبژاردنهکانی سالی داهاتووی ئێزان داوه. وادیاره رکابهیری سههرهکی له ههلبژاردنهکهی ئاداری سالی داهاتووی تورکیاش لهسهر شارهوانیی باژیره گهورهکان دهبیته و ئهمهش دهتوانیته دۆخی سیاسی نیوخوویی تهو ولاته بگۆڕیته.

ههلبژاردنی تهنجومهنی پارێزگاکانی عێراق

ئهم ههلبژاردنه دهتوانیته عێراق بهرهو قوناخیکی تازه بهریت و سن ناوچهی باشووری عێراق، ئهبار و کهرکوک بکاته چهقی سهرههڵدانهوهی مملانییهکی سهخت و دژوار.

بههه موو شتیکی ئهمه دهتوانیته جاریکی دیکه ناکوکی نیوخوویی شیعه زهق بکاتهوه. کشانهوهی سهر له پرۆسهی سیاسی و ههروهها بپاری بایکوئی ههلبژاردن دهرفهتیکی بۆ لیستی دهولتهی یاسا به سهروکایهتی نوری مالکی و عسانیی تههلی ههق (لیستی سهفوه + خهدهمات) دروست کردوووه تا له دواي حکومهت له ئیداره ی پارێزگاکانییدا بهتایبهتی له پارێزگاکانی باشووری عێراق جلهوی دهسهلات بگرنه دهست که پیناچیت سهدریهکان ههروا به ئاسانی پێی رازی بین. به پێی [مادهی 14](#) دهستووور و یاسای پارێزگا ریکنهخراوهکان له ههرئیمێکدا، تهنجومهنی پارێزگاکان دهسهلاتیکی زۆری ههیه و، ملکچی هیچ وهزارهتیکی نییه و سهربهخوویی دارایی خۆی ههیه. پارێزگاریش دهستنیشان دهکات که پهکهم بهرپرسی جیهجیکار له ئاستی محهلی دهبیته. ئهگهر ههلبژاردنی 2021 وهک پیهوهریک سهر بکهین لیستی دهولتهی یاسا له زۆریکی لهو 7 پارێزگایهیدا که سهدریهکان زۆترین دهنگیان تیدا هینابوو، پهلی دووهمی ههیه. له پارێزگای موسهناش بۆ خۆی براوهی پهکهم بووه. بهمهش چانسی زۆری دهبیته بۆ تهوهی که له دیاریکردنی پارێزگارهکانی باشووری عێراقدا رۆلگیری کلیلی بگێڕیته. بپشک ئهمهش دهتوانیته بزماریکی دیکه بیت بۆ له قالدانی زیاتری سهدریهکان. نهک تهتیا لیستی دهولتهی یاسا بهلکو عسانیی تههلی ههقیش که له زۆریکی له پارێزگاکاندا به لیستی جیاوازی دیکه بهشداری کردوووه، به تهمایه وهک جهمسهریکی دیکه سیاسیته شیعی پێگهی خۆی بههێزتر بکات.

کاربگهری ههلبژاردن له ئهبار بهجۆریکی دیکهیه. ئهگهر حزبهکهی حهلبوووسی بتوانیته هاوشیوهی سالی 2021 زۆریتهی دهنگهکانی ئهبار بات، تهوسا وهک له مادهی 119 ی دهستوووردا هاتوووه چانسی تهوهی دهبیته که لهپێی تهنجومهنی پارێزگاو داواي به ههریم کردنی ئهبار بکات. به هۆی لهسهرکار لادانی له سهروکایهتی پهرلهمان، ئهمه وهک بزارهیهکی لۆژیکی دینه پینشچاو بۆ سیاسیهکی وهک حهلبوووسی که خواستیکی زۆری ههیه و له ههرهتی گهنجیته خۆیדיیه. بپجگه لهوه، تهنجومهنی پارێزگا و پارێزگاریش دهتوانن کاربگهرییان لهسهر دۆسیه ئهمنی و ئابوریهکانی ئهبار ههبیته که ههندیک له گرووپه چهکاریهکانی شیعهش چاویان لێیه و تهنانهت لیستی خۆبشیاان بۆ دروستکردوووه.

بهو پێیهی که ئهبار سنوووری لهگهڵ چهندین ولاتی دیکه ههیه و بنکهیهیهکی سهربازی تهمریکایشی لێیه، ههلبژاردن لهوئ تهتیا پرسی ههلبژاردن نییه و، دهتوانیته رهههنی سیاسیته دهرهکی و جیوپۆلیتیکی بههیزیشی ههبیته.

یهکیکی دیکه له شوینانهی که چاوهروان دهکریت له دواي ههلبژاردنهکه گرژی تیدا دروست بیت کهرکوک که دواي سالانیکی دوورودرێژ ههلبژاردنی تیدا دهکریت. ناکوکییهکی چهند لایهنه ی نیوخوویی پیکهاتهکان لهگهڵ خوێان و لهگهڵ پهکتر، ههریمی کوردستان و بهغدا، ههروهها هاوسهنگی جیوپۆلهتیکی وادهکهن که ههم ئهجامی ههلبژاردنهکه، ههمیش پرسی دیاریکردنی پارێزگاری نوێ بۆ کهرکوک پرسیکی ئالۆز و پڕ کیشه بیت.

ههلبژاردنی پهرلهمانی کوردستان

دواي ناروونیهکی زۆر، پندهچیت دواجا نهگهری تهجامدانی ههلبژاردن له مانگی شوباتی 2024 له ههریمی کوردستان زیاتر بووبیت. ههریمی کوردستان بههۆی بپارهکانی دادگهی فیدرالییهوه سهبارته به پهرلهمان ههروهها توتویکردنی داواي تابهته به یاسای ههلبژاردنی لهدوخیکی ئالۆزدایه و پرسی رهوایی ئیداره و دامهزرههوانی زیاتر دهکهوینته بهر باس، ئهگهر بیت و لهوه زیاتر دوابکهوینته. ئهمه بپجگه لهوهی که بههۆی تهنگ و چهلمهکانی رهوانهکردنی بهشه بودجهی ههریمی کوردستان و پرسه نیوخوویییهکانی دیکهوه،

هه‌لبژاردنی داهاتووی په‌رله‌مانی کوردستان هه‌لبژاردننکی چاره‌نووسساز ده‌بیت. خالی زه‌قی ئەم جاره ئەوه‌یه له‌وانه‌یه هه‌ندیک له‌ هه‌یزه سیاسیه‌کان له‌ به‌غدا له‌پێی دروستکردنی گرفت بۆ پرسه‌کانی بودجه‌و به‌کاره‌ینانی هه‌ندیک له‌ دامه‌زراوه‌کانی دیکه‌وه، مه‌یلی ئەوه‌یان هه‌بیت که کاریگه‌ری له‌سه‌ر پرۆسه‌ی هه‌لبژاردنه‌که دابنن. بۆیه به‌ ئەگه‌ری زۆر، گرفته‌کانی نیوان هه‌ریمی کوردستان و به‌غدا له‌سه‌ر بودجه‌ لانیکه‌م هه‌تا دوا‌ی هه‌لبژاردنی په‌رله‌مانی کوردستان به‌رده‌وام ده‌بن. ئەمه‌ بێجگه‌ له‌وه‌ی که رووداوه‌ سیاسی و سه‌ربازیه‌کانی ناوچه‌که‌ش به‌ له‌و‌نیک کاریگه‌رییان له‌سه‌ر ئەوه‌ ده‌بیت.

هه‌لبژاردنه‌کانی ئێران

له‌ مانگی سێی سالی داهاتوودا له‌ ئێران هه‌لبژاردنی په‌رله‌مان ده‌کریت و هه‌ر له‌ ئیستاوه‌ رێژه‌ی به‌شداریکردنی گریمانیه‌ی خه‌لک له‌ هه‌لبژاردن، وه‌ک مژاریکی گرنگ ده‌رکه‌وتووته‌ پێش. به‌پێی ئاماری ره‌سمی وه‌زاره‌تی نیوخۆی ئێران له‌ دوا‌یین هه‌لبژاردنی په‌له‌ماندا 42.57٪ خه‌لک به‌شدارییان کردوو که سه‌ره‌رای ئەوه‌ی ره‌خنه‌ی لیگیراوه‌، که‌مترین رێژه‌ی به‌شداري خه‌لک بووه‌ له‌ هه‌لبژاردنه‌کانی په‌رله‌ماندا له‌ ئێران. رێگری له‌ به‌شداري به‌شیکي زۆر له‌و که‌سانه‌ کرا که ده‌یانویست خۆیان به‌ریزێر بکه‌ن و، جوړیک له‌ په‌کده‌ستکردنی په‌رله‌مان و حکومته‌ له‌ لایه‌ن موخافه‌زه‌کاره‌کانه‌وه‌ روویدا. رێگری له‌ زیاتر له‌ نیوه‌ی ئەوانه‌ کرا که ده‌یانویست کاندید بین که له‌ سه‌رووی 15 هه‌زار که‌سه‌وه‌ ده‌بوون. له‌ ئەجامدا په‌رله‌مانیکی په‌کده‌ست دروست بوو. له‌ پاش ئەویش له‌ 2021دا ئیراهیم ره‌ئیس‌ی بووه‌ سه‌رۆککۆمار. به‌لام زۆری پێنه‌چوو که خۆپیشانداننکی سه‌رتاسه‌ری ئەو وڵاته‌ی گرتوه‌ که پێده‌چیت په‌کیک له‌ هۆکاره‌کانی ئەوه‌، سیاسه‌تی په‌کده‌ست کردنی ده‌سه‌لات له‌ وڵاته‌ بووبیت.

هه‌لبژاردنی سالی داهاتووی په‌رله‌مانی ئێران هاوکاته‌ له‌کەل هه‌لبژاردنی ئەنجومه‌نی شاره‌زایانی رابه‌ری ئێران. کاندیدبوونی هه‌سه‌ن روخانی سه‌رۆککۆماری پێشووی ئێران بۆ ئەو ئەنجومه‌نه‌ که ئیستا ئیراهیم ره‌یس‌ی له‌وئ جیگه‌، مشتومره‌کانی سه‌باره‌ت به‌ رکه‌به‌ری نیوخۆی له‌سه‌ر کۆنترۆلکردنی ئەو دامه‌زراوه‌یه‌ی که په‌یوه‌ندی به‌دیاریکردنی رابه‌ری داهاتووی ئێرانه‌وه‌ هه‌یه‌ زیاتر کردوو.

بۆیه به‌ئەگه‌ری زۆر هه‌لبژاردنی داهاتووی ئێران دیمه‌نی رکه‌به‌رییه‌کی نیوخۆی نوخه‌ی ده‌سه‌لاتدار ده‌بیت که ئەوه‌ش ئەجامه‌که‌ی هه‌رچۆنیک بیت، کاریگه‌ری له‌سه‌ر سیاسه‌تی نیوخۆی و ده‌رکی ئەو وڵاته‌ ده‌بیت.

هه‌لبژاردنی تورکیا

دوا‌ی ئەوه‌ی که له‌ هه‌لبژاردنی په‌رله‌مان و سه‌رۆکایه‌تیدا هاوپه‌یمانیه‌که‌ی ئەردوغان برییه‌وه، ئیستا چاوی سه‌رۆککۆماری تورکیا له‌وه‌یه‌ که شاره‌وانی شاره‌ گه‌وره‌کانی وه‌ک ئەنکه‌ره‌ و ئیستانبوول وه‌ریگریته‌وه‌ که پێشتر دۆراندبووی. سه‌رۆککۆماری تورکیا هه‌لبژاردنه‌که‌ی ئەمسالی به‌ پشته‌بستن به‌ گوتاریکی ناسیونالیستی- ئیسلامی و به‌ هاوکاری پارتی بزوتنه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌په‌ره‌ست برده‌بووه‌ به‌لام، پێده‌چیت له‌ هه‌لبژاردنی شاره‌وانیه‌کاندا گوتاریکی نه‌رمتر پێه‌و بکات. هۆکاریکی ئەمه‌ش ئەوه‌یه‌ که رێگه‌ به‌ هاوکارییه‌کی تۆکه‌می لایه‌نه‌کانی نه‌پاری خۆی نه‌دات. بۆ نموونه‌ له‌ شوپننکی وه‌ک ئیستانبوول، ده‌نگی هه‌ده‌پ سه‌ره‌رای ئەوه‌ی که که‌میشی کردوو، 19.8٪ ده‌نگه‌کانه‌. له‌ شوپننکی وه‌ک ئیزمیریش 54.7٪ ده‌نگه‌کانی هه‌یه‌ و ئەمه‌ش وه‌ک فاکته‌ریکی گرنگ کاریگه‌ری له‌سه‌ر رکه‌به‌رییه‌کانی حزبه‌که‌ی ئەردوغان له‌گه‌ل پارتی گه‌لی کۆماری هه‌یه‌ که به‌ تازیه‌ی سه‌رۆکه‌که‌ی گۆردرا. مه‌رج نییه‌ ئەوه‌ به‌ ریکه‌وتننکی ئاکپارتی و هه‌ده‌پ کۆتایی بیت به‌لام، له‌و هه‌لبژاردنه‌دا جیاواز له‌ هه‌لبژاردنه‌ گشتیه‌که‌، ده‌نگی ده‌نگده‌ری کورد بۆ ئەردوغان بایه‌خیکي زیاتری ده‌بیت.